

Infoblad
2010/2



Antwerpse Vereniging voor
Bouwhistorie en Geschiedenis



Bestuur van de

Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis

vzw opgericht in 1963

tot juni 2007 Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek

- Zetel:** Gerarduslei 35, 2180 Ekeren
- Voorzitter:** Eugène Warmenbol, Napelsstraat 15 bus 9, 1050 Brussel
02 640 81 48 - ewarmenb@ulb.ac.be
- Secretaris:** Marc Hendrickx, Kipdorp 37/21, 2000 Antwerpen
03 237 63 63 - marc.hendrickx@avbg.be
- Leden:** Tim Bisschops, Klapdorp 69, 2000 Antwerpen
03 220 42 62 - tim.bisschops@avbg.be
Stefaan Grieten, Gratiekapelstraat 24, 2000 Antwerpen
0497 452 802 - stefaan.grieten@avbg.be
Anne-Mie Havermans, Gerarduslei 35, 2180 Ekeren
03 665 02 19 - annemie.havermans@avbg.be
Petra Maclot, Korte Brilstraat 7, 2000 Antwerpen
03 234 20 99 - petra.maclot@avbg.be
Wim Strecker, Prinsesstraat 31 bus 2, 2000 Antwerpen
03 232 96 63 - 0475 847 622

LIDGELD: € 20 per jaar
Rekeningnummer 320-0740973-60
IBAN BE73320074097360
BIC BBRUBEBB

Leden ontvangen per jaar tweemaal het BULLETIN en viermaal het INFOBLAD.
Zij hebben toegang tot alle activiteiten, rondleidingen en voordrachten. Deze worden steeds aangekondigd in het Infoblad.

Website: www.avbg.be/
Webmaster: tim.bisschops@avbg.be

Omslagillustratie: Maarten Enderman met een monster voor het dendrochronologisch onderzoek van de 'Grooten Refter', Sudermanstraat 20 (foto Petra Maclot)



Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toelating van de uitgever.

Lay-out: Wim Strecker, Antwerpen
Verantwoordelijke uitgever: Marc Hendrickx, Kipdorp 37/21, 2000 Antwerpen

Agenda

Maandag 31 mei 2010, 20 uur, geleid bezoek

Een exclusief bezoek aan de 'Dôme des Halles', modepaleis van weleer door Petra Maclot

Locatie: zuidhoek Melkmarkt / Kaasrui.

Waar zijn ze gebleven, de modepaleizen van weleer, met hun luxueuze vitrinegevels en feëriek interieurs, en met namen, die Parijse elegantie en verfijndheid evoceren? *Au Lilas, à l'Innovation ...* enkel hun namen bleven nog een tijd hangen als referentie voor een plek, zoals *'on den Bazaar'*. Net zoals tot zijn spectaculaire afbraak in de vroege jaren 1970 het prachtige gebouw *'à la Vierge Noire'* uit 1895 'de hoek van het Kipdorp met de Sint-Jacobsstraat' betekende, zo is 'de hoek van de Melkmarkt met de Kaasrui' voor elke Antwerpenaar ouder dan 40 'Festival'. Het gebouw is namelijk al zoveel ouder dan de *Vierge Noire*, dat zijn oorspronkelijke naam *Dôme des Halles* lang vergeten is: dit monumentale hoekgebouw met elegante toren is voor zover duidelijk namelijk het oudste modepaleis dat Antwerpen uit zijn Belle Epoque overhoudt, en waar bovendien de traditie als chique kledingzaak heeft stand gehouden.

Sinds zijn oprichting in 1870 als *Au Louvre - Magasin de Nouveautés* en de uitbreiding in 1908 als één van de Belgische bijhuizen van de Brusselse maatkledingzaak *Gouverneur & Pirson*, wordt hier al 140 jaar lang de rijke burgerij in weelderig gedecoreerde salons verleid tot forse uitgaven voor kwaliteitsvolle lingerie, bovenkleding en accessoires in even mooie emballage. Maar wie zag ooit de kelders en de bovenverdiepingen en zolders? Wie genoot ooit het uitzicht op de kathedraal en Sint-Carolus Borromeus vanuit deze bijzondere hoek?

Omdat uiteraard ook gebouwen die 'nog maar' 140 jaar oud zijn kunnen boeien neemt de AVBG haar trouwe leden deze keer eens mee naar deze goedbetaalde getuige van een frivool verleden. In functie van een verantwoord ontwerp voor de reconversie en restauratie is dit als monument beschermde gebouw namelijk onderworpen aan een bouwhistorisch onderzoek, waarvan de resultaten kunnen getoond worden. Dit exclusieve avondlijke bezoek is mogelijk dankzij de eigenaars-opdrachtgevers, die de werking van onze vereniging al enige jaren steunen en reeds andere panden voor bezoek openstelden. Hun ontvangst belooft bovendien te voorzien in een aangename verrassing!

Opgelet: Het gebouw is stevig, netjes en van verlichting voorzien. Het is volledig bereikbaar met veilige trappen en op de kelder en de zolderverdiepingen na zelfs via een lift. Maar vooral die zolderverdieping en het panoramisch uitzicht lonen zeer de moeite, dus in Michelin-jargon gespreken: *ça vaut l'effort!* Zoals altijd: vergeet niet op tijd te komen!

PETRA MACLOT





Den Cleynen en den Grooten Refter – Foto Steven Van den Borne

De gevel, balklagen en dakstructuur van de voormalige refter van het verdwenen cellobroedersklooster ontdekt in het pand 'den Grooten Rafter' Sudermanstraat 20

Eén van de vele trapgevelhuizen

Al decennia lang staat het pand Sudermanstraat 20 er verwaarloosd en mishandeld bij, ook al zijn de *beide voorgevels, bovengevels en bedaking* – maar niet de benedenpui – van deze twee trapgevelhuizen sinds 2 september 1976 beschermde monumenten, als *Samenstel van twee diephuizen met gecementeerde en beschilderde trapgevels uit de tweede helft van de 16^{de} of eerste helft van de 17^{de} eeuw.*¹ In de inventaris van het architectuurpatrimonium werd enkel de gevel beschreven in termen als *Samenstel van een breed en een smaller pand...dagtekenend uit XVII^B of XVII^A... toegevoegde lekdrempels (XIX)...Dichtgemetselde muuropeningen in de top (waterlijst behouden)...*² Samen met het verderop gelegen, en zopas gerestaureerde nr. 24 en het hoekhuis Eiermarkt nr. 29 en 27 vormden ze de enige nog herkenbare getuigen van de oorspronkelijke bebouwing van deze in 1551 getrokken straat. Zoals de – overigens laat-18^{de}-eeuwse en in zijn soort eerder zeldzame – benedenpui werden de structuur en de binnenafwerking duidelijk niet beschouwd als historisch waardevol.

Een vermoed potentieel

Na een eerste archiefpunctie in 1986³, in 1998 aangevuld, telkens als 'verplicht nummer' bij een restauratiedossier waarvoor ook toen nog geen bouwhistorisch onderzoek van het pand geëist werd, was al duidelijk dat dit gebouw potentieel veel meer verborg dan de meeste, doordeweekse traditionele trapgevelpanden. Met toelating van de toenmalige eigenaar kon de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek daarop een beperkt onderzoek doen, waarbij wijlen voorzitter Peter Van der Wee en Marc Hendrickx in het dan reeds gedeeltelijk ontmantelde gebouw dan ook al een aantal interessante gegevens documenteerden. Hen waren toen vooral de witstenen consoles en uitbraaksporen in de scheimuren van *den Groten Rafter* (het rechter pand) opgevallen, die ze in combinatie met vergaarsporen in één van de moerbalken interpreterden als getuigen van een korbeelconstructie.⁴

In het afgelopen decennium is het pand nooit gerestaureerd geraakt, maar in tegendeel nog verder uitgehuld, zodat achter de beschermde voorgevels en bedaking uiteindelijk enkel nog het

1 W. AERTS, R. DE CEULAER, S. GRIETEN, *Beschermde Cultuurpatrimonium in de provincie Antwerpen. Arrondissement Antwerpen*, Antwerpen, 1990, p. 160.

2 S. VAN AERSCHOT (o.l.v.), *Bouwen door de eeuwen geen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur/ deel 3na. Stad Antwerpen*, Gent, 1976, p. 364-365, en foto 224.

3 P. MACLOT, *Archivalia omtrent de bouwgeschiedenis der panden den Cleynen Rafter & den Groten Rafter, later samen den Draeck, beschermd monument Sudermanstraat 20 Antwerpen*, onuitgegeven rapport, Antwerpen, 1986.

4 Archief AVBG, Nota's M. Hendrickx en P. Van der Wee.

'casco' overbleef, waaruit zelfs twee balkvakken gesloopt waren. Voor wat ervan overblijft is onlangs met een nieuwe eigenaar een restauratiedossier gestart, waarvoor een bouwhistorisch onderzoek van de beschermde gedeelten en een Cultuur-, Historisch en Esthetisch Rapport voor de niet beschermde binnenkant diende te worden voorgelegd. Hoewel een CHE-rapport geen verdiept onderzoek vereist, was dit een niet te missen gelegenheid om deze casus vooral nog grondig te bestuderen, vooraleer alle sporen tijdens de renovatiewerken onder een nieuwe afwerking zouden verdwijnen.⁵ Het gaf de AVBG-leden die destijds bij het frustrerende summiere onderzoek betrokken waren na zovele jaren eindelijk de kans in situ antwoorden te zoeken op de vele vragen. Tegelijk kon ook de jongere generatie de kans gegeven worden ervaring op te doen in een interessant onderzoeksobject, zij het met een vrij hoge complexiteit. Voor de eigenaar en de ontwerper betekent dit bijkomende wetenschappelijke onderzoek onverwachte informatie, die de waarde en de verantwoording van het ontwerp ten goede komen.

Het verdwenen celledoedersklooster

In elk werk over de geschiedenis van de Scheldestad staat te lezen dat omstreeks het midden

5 P. MACLOT, *Bouwhistorische nota van de beschermde gevels en bedaking en Cultuur-, Historisch, Esthetisch Rapport van het pand Den Draeck, Sudermanstraat 20 Antwerpen, voorheen Den Cleyngen Refter en Den Groten Refter (Sectie C 2320A)*, onuitgegeven rapport, Antwerpen, 2010.



Elke Vanseveren in bergebeklimmersoutfit ontdekt een raamopening in de zijgevel en Steven Van den Borne op veiliger grond ontbloot een dagkant in de kloostergevel (foto auteur)

van de 14^{de} eeuw cellebroeders – ook lollaarden genoemd maar beter bekend als alexianen – neerstreken tussen Eiermarkt en Korte Nieuwstraat, in een gebouw dat hen ter beschikking gesteld was door de Duitse weldoener Hendrik Suderman. De straatnaam herinnert aan hun devote schenker, zoals de Beggaardenstraat refereert aan hun naaste bureu, die al eerder een plek hadden gevonden aan de Sint-Katelijnevest en de Meirbrug, toen de rand van de stad. De stadsuitbreidingen maakten echter dat het convent van de cellebroeders in de vroege 16^{de} eeuw midden in de stad lag; waar de bewoners liever niet meer geconfronteerd werden met hun nochtans belangrijke taak als ziekenverzorgers en lijkenbezorgers. Hoewel ze sinds 1527 een nieuwe plek gevonden hadden aan het eind van de Meir, de toenmalige stadsrand, verhuisden ze pas vele jaren later naar hun nieuwbouw: de Cellebroedersstraat is het enige wat nog herinnert aan dit ook weer sinds lang verdwenen klooster.

Pas in 1548 kon het verlaten cellebroedersconvent opgeheven worden en verkaveld, door het trekken van een nieuwe straat tussen Eiermarkt en Korte Nieuwstraat.

Over dat eerste convent zelf blijkt ook via archiefstukken over de cellebroeders zelf nagenoeg niets te vinden. Enkel via systematische archiefstudie en onderzoek van de potentiële restanten in situ kunnen vragen al dan niet afdoend opgelost worden omtrent de juiste situering, groei en omvang van het complex, het aantal, de functie en het uitzicht van de gebouwen. Een aanzet tot dit onderzoek was reeds gemaakt met de archiefstudie van de panden Sudermanstraat 24 en aanpalend de hoekpanden Eiermarkt 29 en 27⁶, en eerder ook van Sudermanstraat 10, het gesloopte pand *Croone*⁷ op de hoek van de Vleminckstraat. Het recente onderzoek en de renovatie van het pand Sudermanstraat 20 gaf er aanleiding toe deze studie verder uit te diepen in functie van een publicatie.

De reconversie

Recent archiefonderzoek wees uit dat de – toen veel smallere – *Suerstrate* tegen 1551 inderdaad aangelegd was en dat wat aan beide zijden overbleef van de gebouwen en open ruimten binnen het conventcomplex aanvankelijk in vrij grote loten verkocht is. Daarbij is in bepaalde gevallen sprake van een gebouw met specifieke functie, met name van een *stove*, *coecken*, *gasthuys*, *sieckhuys*, en een *refter*. Soms betreft het enkel de vermelding bij de situering van het bouwperceel, maar in enkele teksten is er sprake van overgebleven kelders, en van de refter werd zelfs een 'eind' mee verkocht. De huidige bevindingen in situ bevestigen die reconversie in 1551-1552 van een gedeelte van dat voormalige reftergebouw tot traditioneel particulier winkelwoonhuis, dat toen zeer toepasselijk de huisnaam *den Groten Rafter* meekreeg.

Bouwarcheologisch onderzoek heeft aangetoond dat van het bestaande volume het ene uiteinde inderdaad gesloopt is voor het trekken van de straat dwars erdoorheen, en dat de eenvoudige trapgevel met winkelpui gezet is tegen wat van het lange gebouw overeind was blijven staan.

6 *Archivalisch en Iconografisch bouwhistorisch onderzoek beschermde panden Eiermarkt 27-29 en Sudermanstraat 24 te Antwerpen*, Onuitgegeven rapport, Antwerpen, 2003.

7 P. MACLOT, 'Een figuratieve muurschildering uit de 16^{de} eeuw als parkingdecor: overblijfsel van "de Croone", Sudermanstraat nr. 10, *Bulletin Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek*, 1983/3, p. 88-105.

De verbouwing bestond er in wezen in het volume achteraan met een balktravee te verlengen en te voorzien van de huidige achtergevel, en in het dichtmetselen van de raamopeningen in de vroegere zijgevel, zodat daartegen in 1552-1553 een nieuw huisje kon opgetrokken worden: *den Cleyne Refter*, het linker gedeelte van Sudermanstraat 20. Uitbraaksporen in de beide scheimuren wijzen er tevens op dat de balklagen en de kap verzet zijn naar een goede meter hoger, vermoedelijk om op de anders te lage benedenverdieping een *hangende camere* of insteek mogelijk te maken. Verder werd een binnenindeling voorzien die beantwoordde aan de gebruikelijke typologie van een gebouw met vooraan en op de hangende kamer een commerciële functie, en achteraan en boven het privé woonhuis met haard. Achter *den Cleynen Refter* was een kleine koer voorzien, waarop vermoedelijk het toilet en de waterpomp stonden. Aan de straatzijde werd een luik voorzien, die zoals de gewoonte was met een trap de oude kelder toegankelijk maakte, die op zijn beurt in verbinding stond met een straatkelder, waarvoor ongetwijfeld de oude kelder hergebruikt is.

De reftergevel

Na de archiefstudie en een eerste inventarisatie van het aanwezige en vermoede bestand aan waardevolle elementen en sporen via kleine puncties werd zes weken lang een volledige zaterdag besteed aan verdiepend bouwarcheologisch onderzoek.⁸ Daarbij werden vooral bijkomende puncties gemaakt naar sporen die de bouwevolutie moesten verklaren, die niet uit archivalia en iconografie kan gedistilleerd worden en ook via kleine puncties onvoldoende duidelijk werd. Tevens werden grote zones vrijgelegd van de scheimuur tussen de beide panden, en dit over de volledige hoogte van benedenverdieping tot tegen de balklaag van de zolder verdieping, aan de kant van *den Cleynen Refter*: deze blijkt namelijk een hergebruikte gevel te zijn.

Ondanks de problematische verwijdering van de soms méér dan 5 cm dikke gipslaag – waarmee in 1999 op twee na alle toen ontleisterde binnenmuren bezet zijn, en die door zijn sterk hygroscopische karakter één natte pap vormde – wezen beredeneerde puncties al vlug uit dat deze scheimuur eigenlijk de gevel was van de oude refter van het voormalige cellebroedersklooster.

Aanleiding tot nader onderzoek van dit oppervlak was de eerdere waarneming op de verdieping van een klein fragment van buitenafwerking met verzorgde, schuin gesneden lint- en stootvoegen. Wat aanvankelijk enkel 19^{de}-eeuwse deuropeningen leken, blijken in basis oorspronkelijke raamopeningen te zijn, regelmatig over de gevel verspreid, maar waarin geen witsteen gebruikt is.

Op andere plaatsen waren op basis van barstvorming vooraf ook kleine puncties uitgevoerd, die op de benedenverdieping meteen de naad van een dichtgezette raamopening hadden bepaald. Dit bleek het best bewaarde van een reeks kruisramen, waarvan hier de witstenen negblokken en de aanzet van onderdorpel, latei en tussendorpel, en zelfs de duim voor de buitenluiken

⁸ Er is samengewerkt met een kleine maar gedreven groep: AVBG-bestuurslid Marc Hendrickx, en de leden Elke Van Severen, Steven Van den Borne, en Dimitri Stevens.



▲ Panorama van de muurarcheologisch onderzochte reftergevel op de benedenverdieping
foto Steven Van den Borne



▲ Panorama van de muurarcheologisch onderzochte binnenkant van de reftergevel op de verdieping
Foto Steven Van den Borne

bewaard zijn. Ook het parement van de benedenverdieping blijkt zeer verzorgd afgewerkt, met hetzelfde schuin gesneden voegwerk als op de verdieping, maar hier met fijn gefrijnde witsteen. Interessant is de toepassing van één lange ontlastingsboog met witstenen sluitsteen in plaats van porringstenen, samen met het gebruik van negblokken met de afgeschuinde dagkant voor het bovenlicht: dit zijn kenmerken van een op zijn minst vroeg-16^{de}- en eerder nog 15^{de}-eeuwse bouwtrant, waarvan tot dusver nog niet bekend is hoever deze teruggaat.

Opvallend is, hoe de raamopeningen op de benedenverdieping niet volledig in éénzelfde vlak staan als die op de bovenverdieping, maar wel met het standvenster waarvan op de zolderverdieping restanten genoteerd zijn. Deze gevel blijkt namelijk over ongeveer zijn volle hoogte bewaard, op de eigenlijke dakrand na.

Vanop de binnenkoer, waaraan de reftergevel tot vóór de reconversie stond, was toen duidelijk de decoratieve fries in verglaasde baksteenkoppen zichtbaar, die in het verzorgde metselwerk tussen de bovenramen en de dakrand verwerkt is. Het betreft een typisch, maar voor de Antwerpse stedelijke bouwtrant tot nu toe nog uiterst zelden genoteerd geval van wat algemeen genoemd wordt 'metselaarstekens'.⁹ Dit uitzonderlijk grote exemplaar, waarvan slechts enkele zones verstoord zijn, versierde blijkbaar de volledige gevellengte en bestaat uit een ongeveer 70 cm hoog, repetitief zigzagmotief met bovenaan wat een gestileerde *fleuron* zou kunnen genoemd worden. Het motief houdt evenwel duidelijk geen rekening met het ritme van de raamopeningen.

Dendrochronologisch onderzoek op eiken kap en balklagen

Dat er van de drie 'oude' moerbalken op de eerste verdieping slechts één voorzien is van vergaagaten voor korbeel en stijl laat onmiddellijk vermoeden dat hier los van de verplaatsing van de balklagen en de kap heel wat hergebruik in het spel zit. Op de zolderverdieping is dat nog veel duidelijker, al is daarmee nog niet verklaard wát er juist allemaal gebeurd is en wanneer. De elementen zijn hergebruikt, maar niet allemaal teruggezet, of niet op hun juiste plaats. De sporen van de nokloze vliering zijn bovenaan met pen vergaard en vertonen op de juiste hoogte halfhoutse inkepingen voor hanenbalken. De spantbenen zijn ooit dekbalken geweest, en op de zolderverdieping eronder zijn enkele zware sporen overgebleven. Interessant zijn ook de sporen van vlotgaten, die getuigen van de aanvoer over water in vlotten constructiehout.

Het is duidelijk dat de bouwevolutie en de datering van deze kap pas na nader wetenschappelijk onderzoek kunnen geduid worden. Dit impliceert een nauwkeurige opmeting, een inventarisatie en een ontleding van het geheel, en uiteraard de dendrochronologische bemonstering. Maar

9 In de loop van de jaren zijn slechts enkele gevallen gedocumenteerd door Pieter Oomen en Marc Hendrickx, waarvoor echter nog geen dateringen bekend zijn. Onlangs werd in de voormalige, westelijke zijgevel van het pand Stadswaag 14, opgetrokken kort na 1547, eveneens onder de dakrand een 'metselaarsteken' aangetroffen, daar bestaande uit een groep van (minstens) drie grote liggende ruiten, geheel 111 cm breed en (minstens) 73 cm hoog. P. MACLOT, *Cultuur-, Historisch, Esthetisch Rapport van het pand Stadswaag 15 Antwerpen gekend als 'Den Groenen Jaegher', samenvoeging van een naamloos pand en de panden 'Cromhoren' en 'Wapen van Deventer' (sectie B/741 E, 741 D en 743)*, onuitgegeven rapport, Antwerpen, 2010, p. 59-60.

hoewel onmiskenbaar relevant, maakt het jaarringenonderzoek nog lang geen vanzelfsprekend onderdeel uit van de bouwhistorische praktijk, en binnen het huizenonderzoek in Antwerpen is het tot nu toe slechts enkele keren uitgevoerd. Zo konden bij uitgebreid onderzoek van het hoekpand *Groote Schalien Loove Koolkaai 15 / Kraaiwijk* in 1998 - bij gebrek aan overtuigend materiaal in kap en balklagen - elementen van de plafondafwerking een licht werpen op de datering van de constructie: als terminus postquem gold daar het jaar 1538 voor een kop-schotje, en 1451 en 1471 als veldatum voor de uit Baltisch gebied aangevoerde bomen waaruit de planken voor het spreidseel gemaakt zijn.¹⁰ Eind 2006 gaven de resultaten van boringen in de kap van het pand *Den Kemel, Grote Markt 27*,¹¹ een veldatum tussen 1473 en 1485. Dit onderzoek verscherpte de onzekere datering van enkele monsters van de Koolkaai tot een kapdatum tussen 1460 en 1475.¹²

Na relaas over deze intrigerende constructie boden twee enthousiaste Nederlandse collegae bouwhistorici, Maarten Enderman uit 's-Hertogenbosch en Edwin Ortels uit Leiden, spontaan hun medewerking aan. Ze kwamen het team voor een dag vervoegen, om in de geschikte onderdelen

10 D. HOUBRECHTS, 'Dendrochronologie en de handel in hout', *Bulletin Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grot-onderzoek*, 1998/1-4 (*Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg* 4 (2000)), p. 107.

11 P. MACLOT, *Den Kemel, Grote Markt 27 Antwerpen*, Berchem-Antwerpen, 2006. Boringen en onderzoek werden uitgevoerd door Jérôme Eeckhout

12 Communicatie van de dendrochronologische resultaten door Jérôme Eeckhout via mail van 15.12.2006.



Maarten Enderman toont het monster
Foto Petra Maclot



Edwin Ortels speurt de kap af op zoek naar geschikte bemonsteringsplekken. Foto Petra Maclot

van de balklagen en kap alvast een aantal boringen uit te voeren voor dendrochronologisch onderzoek. Dit resulteerde in een voldoende aantal monsters voor datering. Ook hun indruk was, dat het hier een mogelijk vrij oude constructie betreft, waarvan de opbouw eerder complex is, en waarin onderdelen zitten uit verschillende perioden.¹³

In het geval van de *Grote Refter* kunnen de dendro's wel eens resulteren in een veel vroegere veldatum dan na het midden of in het laatste kwart van de 15^{de} eeuw, zoals het geval was voor Grote Markt en Koolkaai. Het zou een aanzet kunnen betekenen voor een systematische dendrochronologische bemonstering – zij het dan misschien voor pas veel latere datering – van de interessantere onder de Antwerpse houtconstructies, in panden waarvan de vermoede datering veel vroeger ligt dan aan de hand van teksten of andere bouwkundige elementen kan worden vastgesteld. Ook kan zo bepaald worden waar vandaan het hout destijds betrokken werd. De degelijke opmeting van spanten en balklagen moet leiden tot een meer gefundeerde typologie en ook tot een betere inschatting van de mate en economische systemen van hergebruik. Een boeiend onderzoeksgebied ligt de bouwhistorici te wachten: op dat gebied is in Antwerpen nog alles te doen.

PETRA MACLOT

13 Mede in naam van de vereniging houden we eraan Maarten Enderman en Edwin Ortels nogmaals van harte te danken voor dit gulle gebaar.



Maarten Enderman boort een monster uit de moerbalk - Foto Petra Maclot

Wat we nog snel-snel van de bouwgeschiedenis van 'St. Jan in't Cromhout' (Klapdorp 79) konden ontfutselen

De afbraak van het pand *St. Jan in't Cromhout* in de loop van februari 2010 leverde als toevallig neveneffect interessante informatie op over de vroegere bouwfasen van het pand en zijn burens. Omdat de vereniging zo veel mogelijk probeert ook deze belangrijke informatie te verzamelen voor ze onherroepelijk verdwijnt, werden in sneltempo op bijna elke dag van de afbraak foto's vanaf de straat genomen – niet zo evident overigens voor mensen die ook meestal een voltijdse dagtaak hebben (waarom doet de stad dat niet?). Nadat het stof wat was gaan liggen, bleken de scheimuren een heleboel kris-kras door elkaar lopende sporen te bevatten – een hele klus om het overzicht te houden, maar een pracht van een kans tot "aandachtige muurobservatie".



De bres ter hoogte van Klapdorp 79 (foto auteur, 9/5/2010)



Deel noordzijde Klapdorp op plan van Vergilius Bononiensis. Fragment overgenomen uit R. Tijs, Antwerpen, Atlas van een stad in ontwikkeling (Tielt 2007), 61

Vooreerst is er aan beide scheimuren een helling te zien, mogelijk een dakhelling uit een vroegere bouwfase, toen het pand heel wat minder hoog moet geweest zijn. Het feit dat de westelijke scheimuur een bouwnaad vertoont en de oostelijke scheimuur een aftekening zonder onderbreking van de bakstenen, suggereert dat dit lage huis deel uitmaakte van een breedhuis dat zich verder westwaarts kan uitgestrekt hebben. Mogelijk is dit breedhuis - met het nodige voorbehoud - te zien op het plan van Vergilius Bononiensis (1565).

Deze bouwfase (de eerste waarvan de sporen overgebleven zijn: over de periode daarvoor weten we bijna niets) werd gevolgd door een jongere, 'tweede' fase waarin het lage breedhuis een intussen verhoogd diephuis op zichzelf werd. Ook van deze fase werden duidelijke sporen gevonden: op beide scheimuren bevindt zich ongeveer één meter lager dan de roostering van de net uitgebroken huidige vloer van de tweede verdieping een vervuilde horizontale aftekening van wat een ouder vloerniveau kan geweest zijn. Deze vroegere vloer werd ondersteund door moerbalken: de sporen van de uitgebroken koppen zijn duidelijk zichtbaar.

In een 'derde' fase is dit vloerniveau blijkbaar opgehoogd: er werden immers in de twee scheimuren twee verticale uitbraaksporen van het metselwerk teruggevonden, precies onder de moerbalkgaten.

In een 'vierde' bouwfase werd - zonder op details in te gaan - nog een verdieping bijgebouwd.

Tot de dames en heren van Vespa beslisten een 'vijfde' bouwfase te laten aanbreken die de bouwgeschiedenis naar de vuilbak verwees en snel-snel vroegere bouwsporen vernietigde zonder ze te proberen te integreren in het nieuwe ontwerp - met geschiedenis inderdaad niets dan last. En we kunnen er zeker niets van leren.

MARC HENDRICKX

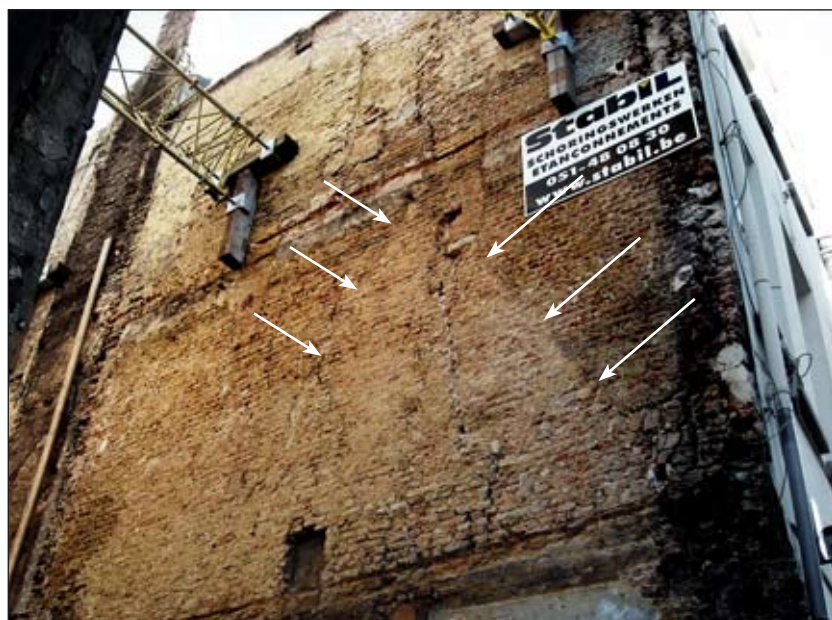


*Westelijke scheimuur van Klapdorp 79,
met dakhelling (eerste bouwfase?)
foto auteur, 21/2/2010*



Oostelijke scheimuur van Klapdorp 79,
Omcirkeld: uitbraaksporen van twee
moerbalken, een aanwijzing voor een
vloerniveauperhoging.
Pijl: meest recente vloerniveau
foto auteur, 21/2/2010

Onderaan:
Klapdorp 79, aftekening van dakhelling
aan oostelijke scheimuur
foto auteur, 21/2/2010



Verslag statutaire vergadering van 1 maart 2010

De vergadering van 1 maart 2010 vond plaats in de lokalen van de Universitaire Parochie (Prinsstraat 32-34). De vergadering omvatte de volgende punten:

1. *Voorlezing van het verslag van de algemene vergadering van 9 maart 2009.*
2. *Voorlezing van het financieel verslag 2009 ter goedkeuring door de algemene vergadering.*
3. *Samenvatting werkjaar 2009.*
4. *Prognose 2010.*
5. *Vragen en opmerkingen van de leden.*

1. Samenvatting jaarvergadering van 9 maart 2009

Lezingen

25 februari 2008: Tim Bellens: 'Archeologisch onderzoek in Antwerpen in 2007'.

12 mei 2008: Wim Strecker: 'De AVBG op de Meir, een kijkoperatie'.

18 juni 2008 (i.s.m. AVRA): Davy Herremans: 'De castrale zone van Antwerpen: een alternatieve chronologie'.

15 december 2008: Tim Bisschops: 'Antwerpse huizenonderzoek en historisch GIS'.

Publicaties

4 infobladen (ook in mailvorm), met aandacht voor een tentoonstelling in het Rockoxhuis over de *Groote Schalie Loove*, het verdwenen *Magazijn Nieuwland* in de Korte Brilstraat, de achtergevel van het Horta's *Magasins de la Bourse*, het modernistisch woningblok van Gustaaf Fierens in de Nationalestraat, vondsten in de *Rode Spiegel*, (hoek Zirkstraat-Korte Doornikstraat), de verdwenen interieuronderdelen in Grote Markt 42 (*Gulden Treft*), de archeologische opgravingen aan de Jordaenskaai-Burchtgracht en het congres over Huizenonderzoek en Stadsgeschiedenis in Brugge.

Bulletins: de bulletins 2005/2 (Paludanus, kasteel d'Ursel, pand *Nachtegae*) en 2006/1 (*Doesborch*).

Opendeurdag

De vereniging organiseerde op zaterdag 13 september 2008 in samenwerking met architect Lou Janssens een opendeurdag in het pand *Doesborch* (hoek Hofstraat- Zirkstraat), met rondleiding, receptie en een kleine tentoonstelling. De opendeurdag leverde ook een aantal nieuwe leden op.

Onderzoek

In 2008 werd o.a. onderzoek verricht in de volgende panden:

Gulden Treft (Grote Markt 42). Dit pand, dat het voorwerp was van zeer zware verbou-

wingswerken, werd door de vereniging gedocumenteerd. Tijdens dit onderzoek werd onder een reeks witsellagen een console met goudbeschilderde initialen op een rode achtergrond ontdekt. De initialen verwijzen naar de vroegere eigenaar Nicolaes de Coninck.

Cleyne Crauwel (Oudemansstraat 30-32). Tijdens de afbraak van dit erg vervallen pand konden vier moerbalken worden gedocumenteerd die duidelijk onderdeel vormden van een houten gevel. Twee koppen van moerbalken, met fragmentaire sporen van rode en andere beschilderingen konden worden gerecupereerd.

Rode Spiegel (hoek Zirkstraat-Korte Doornikstraat). Tijdens renovatiewerken aan dit pand werden op moerbalken, kinderbalken en zelfs delen van de beplanking sporen van Renaissance-decoratie ontdekt. De versiering van één balksleutel bleek zelfs volledig intact. Er werden eveneens aanwijzingen gevonden voor een vroegere houten gevel.

Waarnemingen

Naast occasionele waarnemingen her en der in de binnenstad konden diverse AVBG-bestuursleden eveneens meer uitgebreide waarnemingen verrichten.

Op uitnodiging van de eigenares kon een bezoek worden gebracht aan het 'Zwanepand' (Vlasmarkt 18-20).

Het 16de-eeuwse pand *Stortbuurse* (Klapdorp 69) werd door eigenaars Tim Bisschops en Joke Roggemans verder onderzocht.

N.a.v. de studie over het pand *Doesborch* werd een avondlijk bezoek gebracht aan het buurpand *Ossehoofd*, de voormalige woning van de bekende stadsgids G. Van Cauwenbergh. Twee bestuursleden brachten op uitnodiging een bezoek aan Minderbroedersrui 31, een vrij oud en groot pand waarvan de laat-19de-eeuwse decoratie op de benedenverdieping goed bewaard is. Voor de restauratie werd verwezen naar de afdeling conservatie/restauratie van de Artesis Hogeschool.

Er werd ook een kort bezoek gebracht aan het pand Lange Doornikstraat 10-12.

Digitalisering AVBG-publicaties

In 2008 werd gestart met het digitaliseren van uitgeputte bulletins. In december konden al de digitale versies van dertig bulletinartikels op de AVBG-website geraadpleegd en gedownload worden. Ook zijn – met uitzondering van het meest recente nummer – alle sinds 2005 verschenen Infobladen op de van de site te downloaden.

2. Financieel verslag van 2009

IN:

Lidgelden 2009: 1.740 €

Lidgelden andere jaren (vroegere jaren en voor 2010): 120 €

Verkoop publicaties: ca. 130 €

Subsidies: ca. 575 €

UIT:

- Bulletin: ca. 1.200 € (drukken en verzenden)
Info: 630 € (drukken en verzending van 4 infobladen)
Werking: ca. 365 € (bankkosten, postzegels, betaling sprekers, verzekering, huur webruimte)

RESULTAAT 2009:

- IN: ca. 2.637 €
UIT: ca. 2.280 €
TOTAAL: + 356 €

Het verslag werd goedgekeurd.

Als prognose voor 2010 verwacht het bestuur een verdere verhoging van het aantal leden (eind 2009 ca. 90) waardoor een aantal kosten mogelijk zullen stijgen. Omwille van de afbouw van de AVBG-bibliotheek in de Afdeling Archeologie van de stad Antwerpen zijn bovendien jaarlijks circa. 80 euro (ca. 1/7 van het subsidiebedrag) minder subsidies te verwachten.

De vereniging hoopt anderzijds via digitalisering van het infoblad een besparing in druk- en verzendingskosten te realiseren

3. Samenvatting werkjaar 2009**Publicaties**

Bulletin 2006/2 en vier Infobladen.

Lezingen

9 maart 2009 (jaarvergadering):

Ann Schryvers: *'Stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen in 2008'*

2 juni 2009 (in samenwerking met het Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis):

Annemie de Vos *'Herenigd erfgoed Antwerpen: Museumobjecten, archeologische vondsten en archivalia, virtueel verbonden in een on-line-applicatie'*

Bezoeken

5 oktober 2009:

bezoek aan het pand *Sint-Joris*, het vroegere huis van Cornelis Floris (Everdijstraat 35).

14 december 2009:

geleid bezoek aan *Gruenen Schilt* en *Cleyne Gans*, Oude Koornmarkt 40 en 42.

Acties

Bestuurslid Stefaan Grieten was voor AVBG mede-ondertekenaar van de Open brief aan het Stadsbestuur aangaande de geplande herinrichting van verschillende stedelijke parken en het

Stadspark in het bijzonder.

Hij werkte namens AVBG ook mee aan het Knack-artikel van 11 februari 2009 van journalist Stijn Tormans over de sloping van delen van het Antwerps bouwkundig erfgoed.

Onderzoek

In juli 2009 ontdekte AVBG-lid Frederik Janssens een muurschildering op het perceel Korte Noordstraat 11-13. De schildering werd gedocumenteerd in de loop van maanden juli en augustus 2009.

Tijdens de maand maart 2009 werkten leden van AVBG mee aan archeologische opgravingen aan Jordaenskaai-Burchtgracht..

4. Prognose 2010

Het bestuur merkt op dat de vereniging momenteel werkt met een (krappe) vijf actieve bestuursleden. Hulp zou dus zeer welkom zijn. Verder zouden nieuwe bestuursleden ook de werkdruk kunnen verlagen. Eveneens zeer erg gewenst zijn publiceerbare foto's, artikels, rapporten, meldingen...

De vereniging plant in het voorjaar van 2010 een avondlijk bezoek aan de '*Dôme des Halles*' op de hoek van de Kaasrui en de Melkmarkt.

In verband met project van G. Degueudre (een repertorium van de bewoning van Antwerpen rond 1584, net voor de Val van Antwerpen) heeft het bestuur goede hoop dat de knoop over de publicatiemogelijkheden in 2010 wordt doorgehakt.

De vereniging plant in april 2010 de publicatie van het volgende bulletin.

In 2010 of 2012, naargelang de berekeningswijze, is de AVBG 50 jaar oud. Het bestuur overweegt dit terugkijk-moment aan te grijpen om de werking van de vereniging aan te passen aan de snelle digitale evolutie, en eveneens structurele wijzigingen door te voeren.

Gegeven de zware werklust van de bestuursleden overweegt het bestuur in dat verband om het bestaande bulletin in de toekomst te heroriënteren naar minder periodiek gebonden publicaties, en in het infoblad meer aandacht te besteden aan de constante bedreiging van het Antwerps bouwkundig erfgoed.

Het bestuur constateert met vreugde dat de AVBG-website veelvuldig wordt geraadpleegd en dat de digitale infobladen zeer frequent worden gedownload. Het is dan ook de bedoeling om de naamsbekendheid van de AVBG op het net verder te versterken. Suggesties voor de website en geposte bijdragen door de leden blijven ook welkom. Een ander onderdeel van de website, de door AVBG-bestuurslid Wim Strecker opgestelde 'Kroniek van Antwerpen', biedt een uitgebreid overzicht van de historische gebeurtenissen met betrekking tot Antwerpen. De Kroniek loopt vanaf de Gallo-Romeinse periode tot en met het jaar 1959; het is de bedoeling de kroniek verder aan te vullen en zo uit te bouwen tot een invloedrijke digitale informatiebron voor de (bouw)geschiedenis van Antwerpen.

De vereniging wil de digitalisering van oudere bulletins eveneens verder zetten, om de vele bijdragen in het bulletin een ruimere bekendheid te verlenen.



www.avbg.be